

- Tim Jacoby, *Sosyal İktidar ve Türk Devleti*, Çev. Devrim Evcı, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010, 374 s.
Değerlendiren: Cemil Öğmen*

Giriş

Tim Jacoby'nin sosyolog Michael Mann'ın dört boyutlu iktidar teorisinin izinden giderek Osmanlı-Türk modernleşmesinin yönetim tarzının oluşumu ve yapısını tarihsel sosyolojinin araçlarıyla analiz eder. Kitap, Mann'ın eserini, yönetim ve sosyal iktidarın doğasını anlamaya yönelik bir araç olarak ele alarak bir yandan Türk devlet iktidarının dayanağını ve gelişimini incelerken bir yandan da bunlara bağlantılı biçimde teritoryalite, hesap verebilirlik, milliyetçilik ve sekülerizm kavramları çerçevesinde çeşitli sosyal olguları keşfe giriyor (Jacoby, 2010, s.35).

Michael Mann'in Makro Tarihsel Sosyolojisi ve Dört Boyutlu Sosyal İktidar Teorisi

Tarihsel sosyoloji geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Mann'a göre makro-tarihsel sosyoloji iç içe geçmiş üç hedeften doğmuştur: *Tarihsel-nedensel* köken tahlili, modern kurumların ortaya çıkışını sağlayan koşulları anlamaya çalışır ve bu sayede, bu kurumların mevcut andaki doğasını ve muhtemel devamlılığı anlama mümkün hale gelir. *Farklılaşmayı* temel alan inceleme, kapitalizm ya da ulus-devlet gibi modern kurumları anlamaya çalışır ya da bu amaçla, bu ikisini başka ekonomik, politik kurumlara ve cinsiyet kurumlarına sahip sosyal gruplarla karşılaştırır... Mevcut olanı anlama çabasına daha az bağlı ve daha çok *soyut-karşılaştırmalı* olan makro-sosyoloji, insan topluluklarına dair daha genel önermeleri sınamak için geçmişte tahlil eder (Mann'dan aktaran Jacoby, 2011, s.44).

Jacoby'nin çalışmasının temeli olan Mann'ın iktidar teorisinin esin kaynağı, Russell'ın *enerji nasıl fiziğin temel kavramı ise, iktidar da sosyal bilimlerin temel kavramıdır*, şeklinde özetlenebilecek görüşüdür (Jacoby, 2010, s.38). Fiziksel enerji gibi sosyal iktidar da kendini, hiçbirini diğerinden üstün olmayan, farklı formlarda gösterir. Sürekli şekil değiştiren, akış halindeki sosyal iktidar formları, tüm sosyal ilişkilerin yapısını belirlemektedir.

İktidar ilişkilerinin "servet, silahlı güçler, sivil otorite ve kanaat belirleme gücü" formlarına büründüğünü ifade eden (Russell'dan aktaran Jacoby, 2011, s.39) Russell gibi Mann de "İktidarın kaynaklarını" *ideolojik, ekonomik, askeri ve politik* olmak üzere dört kısma ayırarak bunları "birbirleriyle örtüşen sosyal etkileşim ağları" olarak tanımlar. Mann, insanlararası etkileşimi oluşturan bu ağların "insanın ideolojik, ekonomik, askeri ya da politik tatmin sağlamaya yönelik arzularının gücünden değil, farklı insanî hedeflere

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

ulaşmak yolunda bu ağlardan her birinin özgün bir örgütsel araç sağlama gücünden" ileri geldiğini söyler. (Mann'dan aktaran Jacoby, 2011, s.39).

İktidarın dört kaynağından biri olan "askeri iktidar" şiddetin toplumsal organizasyonu- nu ifâde eder, ancak yalnızca ordudan ibaret olmayıp yaygın nüfusun itaatini sağlama çabasında olan her kesimi içerisine alır. "Ekonomik iktidar" ise üretim araçlarının kontrol eden elit bir tabakaya ait, iktisadi sınıflaşmayı sağlayan uzmanlık alanların kurumsallaştırma, belli bir örgütsel iktidar biçimidir. "İdeolojik iktidar" da bir inanç yapısı oluşturmak suretiyle sosyal kimlikleri pekiştirmek amacıyla kullanılır. Yerleşik yapıya vaziyet eden elit kesimin iktidarını tahkim etmek amacıyla yaygın bir şekilde uygulanmak durumundadır. "Politik iktidarın" örgütsel formu ise bir yandan yaygın olarak sahiplenilen sosyal hedeflere erişmenin kolektif aracı olan, bir yandan da elit tahakkümün potansiyel vasıtasını temsil eden devlettir.. Bu anlamda devlet, toplumsal ilişkilerin merkezileşmiş, kurumsallaşmış ve teritoryal bir düzenlenmesinden doğmuştur. Mann politik iktidarı da alt-yapısal iktidar ve despotik iktidar olarak kendi içinde ikiye ayırır. Despotik iktidar devletin, kendisi dışındaki aktörleri referans almaksızın bütün alanlarda tahakkümünü gösterme, alt-yapısal iktidar ise devletin fiili olarak sivil topluma nüfuz etme ve lojistik anlamda politik kararlarını bu alanda yaşama geçirme kapasitesidir.

Mann'e göre iktidar bir şekilde uygulandığında "otoriteye dayalı" olabilir ya da daha kendiliğinden desantralize olarak benzer sosyal pratikler ortaya konmasını sağlarken açıkça emir vermeye dayanmıyor olabilir. Bu durumda gruplar ya da bireyler açısından bakıldığında iktidar kolektif ya da tevzii edici bir şekilde uygulanabilir ya da pratikte olduğu gibi bu ikisi bir arada da bulunabilir. İktidar elitlerin örgütlenme ve denetim kapasiteleri açısından ise yaygın ve yoğun olmak üzere ikiye ayrılıyor. Yaygın iktidar, yatay olarak örgütlenme biçimi olarak devletlerin güç uygulama kapasitesi olurken; yoğun iktidar ise daha çok dikey olarak kontrol etme kapasitesi olarak algılanır ve bunlar daha çok dinler ve ideolojiler. Örgütlenme açısından ise iktidar yayımlı ya da buyurgan olarak ikiye ayırır. Buyurgan iktidar daha çok hiyerarşik olarak tahakküm kurarak iradesini uygularken, yayımlı iktidar emir komuta zinciri olmadan bilinçsizce de tezahür edebilir (s.41-42).

Sosyal İktidar ve Türk Devleti

Jacoby'nin Mann'in tez danışmanlığında hazırladığı Osmanlı-Türk modernleşmesi konulu doktora tezinin gözden geçirilmiş hâli olan ve beş ana bölümden oluşan kitaba, tezine katkı sağlayacağı gerekçesiyle yazar tarafından 2010 yılında yayınlanan "Politik Şiddet, ABD'nin 'Terörle Mücadele' Politikası ve Türk Ordusu" adlı makalesi de eklenmiştir. Ayrıca Mann'in sunuşu ile birlikte Güney Çeğin'in Mann'in devletin "despotik" ve "alt-yapısal" iktidarı arasında yaptığı ayrımı ve dört boyutlu iktidar teorisini inceleyen makalesi, Türkiyeli okur için meseleyi daha anlaşılır kılması amacıyla kitaba dâhil edilmiştir.

Kitabın ilk bölümünde, Mann'ın sosyal iktidarın nitelik ve tevzii kavramları temel alınarak tarihsel sosyoloji içerisinde Mann'ın teorisinin genel çerçevesi sunulmaya çalışılmaktadır. Jacoby tarihsel sosyoloji geleneğinde, sosyal iktidar ve devletin rolü üzerine mevcut literatürün önemli bir kısmını tartışarak yeniden ele alır ve ardından Mann'ın teorisinin kapsamlı bir şekilde inceler. Son olarak Mann'ın de benimsediği artzamansal yaklaşım ile makro-tarihsel yöntemin geçerliliği konusu etrafında dönen tartışmaları ele alır. Ayrıca Jacoby'nin, Mann'ın teorisi üzerine yapılan eleştirileri de gündeme getirmesi ve neden makro sosyolojiyi benimsediğine dair izahatlar vermesi teorik tartışmayı zenginleştirmektedir.

İkinci bölüm ile birlikte Mann'ın teorik düşüncesi Jacoby'nin de maharetli işçiliği ile Osmanlı/Türk modernleşmesi örneğine uygulanır. "İmparatorluk Politikası" başlığını taşıyan bu bölümde Osmanlı devletinin zaman içerisinde sivil toplumla ilişkilerini incelemektedir. Mann'ın Mezopotamya ve klasik dönem idarecilerinin politik yönetimi ile ilişkili olarak geliştirdiği kavramlarından yararlanılarak, merkezi politik iktidarın kurulup idame ettirebilmesi ve ideolojik meşruiyetin kurumsallaşması bağlamında Osmanlı tecrübesine odaklanılır. Burada dikkat çeken husus Jacoby'nin Mann'ın teorisi için Osmanlı imparatorluğunun Mezopotamya'ya göre daha uygun olduğunu iddia etmesidir. Çünkü Jacoby'ye göre, Osmanlı devletinde birleştirici bir unsur -Mann'ın ifadesi ile "pasifize edici normatif" etken- olan İslam, dervişler ve din bilginleri desteği ile devlete alt-yapısal menziline sosyal çeşitlilik içerecek bir biçimde büyük bir teritoryal alana doğru genişletme kapasitesi sağlamaktadır (s.74).

Din ve İktidarın Örgütlenmesi

"Modernizm İdeolojisi" adını taşıyan üçüncü bölümde, Mann'ın tarih-yazım modelinin üç kilit noktası olan; ideolojik iktidarın için özellikleri, dine dayalı sosyal yorum tarzlarının gelişimi ve 'proto milliyetçiliğin' yükselişi üzerinden Türk milliyetçiliğinin ideolojik temeline bakmaya çalışmakta, bu analizi Osmanlı'nın son dönemi ile Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş aşamasına odaklanarak yapmaktadır.

Dine dayalı bir sosyal yorum tarzını ele alırken Jacoby, çerçeveyi geniş tutarak Osmanlı'nın İslam tecrübesini Avrupa'daki Hıristiyanlık tecrübesi ile karşılaştırarak ele almaya çalışır. Proto-milliyetçiliği, Mann'ın gelişim aşamaları ile açıklar. Osmanlı'nın son döneminde elitler arasında yaşanan çeşitli farklılaşmaları ve kamplaşmaları ele aldıktan sonra Kemalist devrimin kitleler ile devleti yakınlaştıramadığını ifade eder. Yani bir anlamda Kemalist devrim alt-yapısal iktidarı tahkim etmekte başarısız olmuştur. Jacoby bu bölümü şöyle sonlandırır:

Kemalistler başlangıçta, yaklaşımlarını geleneksel ideolojik ağlarla ilişkilendirmeye dikkat ederken, nihayetinde ortaya koydukları merkezîyetçi ve militarize bürokratik yapı ne devleti alaşağı etmeye yönelik taşra milliyetçiliğini tam olarak ortadan kaldıramadı, ne de 'ulusal' nitelikli bir sivil toplumu kurumsallaştırabilirdi. Avrupa'da, sınırları

çizilmiş bir ulus devlet içerisinde yaşanan militarizm-temsil diyalektiğinin aksine, bu topraklarda, desantralizasyona meyilli muhalefet büyük oranda çevre alanların dindarlığı çevresinde toplanırken, Türk devleti Osmanlı despotik özerklik geleneğini devam ettirdi (s.154).

Geç Liberalizm

Tek parti dönemine odaklanarak ikinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de yaşanan politik ekonomik liberalleşmeyi ele alan dördüncü bölümün adı “Liberalleşme Ekonomisi”dir. Mann’ın sınıf konusunda getirdiği tanımlar çerçevesinde Jacoby, Türkiye’de 1950’lerde Demokrat parti yönetimi sırasında ortaya çıkmış, çeşitli politik ve ideolojik saflaşmaların ve sosyal kökenlerin analizlerini yapmaya çalışır. Mann de sınıf birliğinin gelişmesi için gereken aşamaları anlattıktan sonra “Gecikmiş Gelişim ve Türk Bürokratik- Endüstriyel Kompleksi” alt başlığında Türkiye deki sosyal tabakalaşma ve politik veya ideolojik olarak tutulan safları ele alır. Burada Jacoby’nin iki vurgusu dikkat çeker: İlk olarak, Türkiye’deki burjuvazinin istisnai özelliklerini vurguladıktan sonra, devletin hem büyük toprak sahiplerinden hem de yaygın ve politik anlamda aktif bir kapitalist sınıftan özerk duruşu sayesinde dönüşümsel hedeflerini gerçekleştirirken geniş çaplı askeri güç kullanmak zorunda kalmadığını ileri süren, (kendi örneği ile atf yaptığı kaynakçadaki isim Ergun Özbudun’dur) kimi yazarlara karşı çıkar (s.177-178). Devletin şiddeti teşvik edici söylemlerinden iktibaslar yaptıktan sonra Ağrı Dağı çevresinde 5000 Kürdün katledilmesi ile Dersim’deki 40.000 insanın hayatına mâl olan katliamları hatırlatarak savını destekleyici nitelikte örnekler sunar. Dikkat çeken ikinci vurgusu ise bir anlamda istisnai burjuva sınıfını ve çeşitli iskân ve zora dayalı asimilasyonları ile cumhuriyet devletinin, Osmanlı yönetim geleneğinin izinden giderek, ekonomik kalkınmadan ziyade, politik bütünleşmeyi esas alır.

Türk Militarizmi

Bu bölümde ise Türkiye’de 27 Mayıs sonrası giderek artan bir biçimde ordunun politik iktidarı ele geçirmesi üzerine durulmaktadır. Türkiye’deki çevredeki kimliklerin nasıl militarize olduğu da dikkat çeker. Yerel militarizm, kapitalizmin kuvvetleri ve sosyal biçimleri, Mann’ın otoriter militarizm, liberal-reformist eklemler, kapitalist-liberal militarizm, yarı-otoriter eklemler (Mann’dan aktaran Jacoby, 2011, s.218) olarak sınıfladığı dört nosyonla açıklanmaya çalışılır. 27 Mayıs’la başlayan ve 12 Eylül’ü de kapsayan süreçte ordunun iktidar süreçlerine ne düzeyde dâhil olduğu meselesi üzerinde durulduktan sonra yaşanan yapısal değişimler de hatırlanarak Türk siyasal hayatının en önemli özelliklerinden olan pragmatizminin bir sonucu olan Türkiye’nin içsel çelişkileri, inceleniyor. Ayrıca bu konunun önemli bir alt başlığı olan “Türk Çevre Alanlarının Militarizasyonu”nda çeşitli desantralize gruplar inceleniyor. Burada desantralize gruplar olarak Türk devletinin çevre alanlardaki örgütlenme hedefine alternatif

bir konum inşa etme çabasında olan kendi konumunu kurumlaştırmak isteyen, ayrıca devletin de düşman olarak lanse ettiği, İslamcı unsurlar ile Kürtler gösteriliyor.

Nihai olarak Jacoby, 1980 sonrasında ordunun, politik liberalleşmeyi sahiplendiğini ifade eder. Ayrıca Türk devletinin, geleneksel sivil iktidar yapılarından da beslenerek, Kürt örgütlenmesini parçalama ve geniş kapsamlı sınıf bilinci nosyonlarının ortaya çıkışını engelleme bakımından başarılı olduğunu söyler.

Sonuç kısmında Jacoby beş bölümü birbirleriyle irtibatlandırmaya çalışır. Özellikle Mann'ın sosyal iktidar çerçevesinde örgütsel ağ sistemini ele alarak dört bileşenden her birinin farklı kurumsal vasıflarının üzerinden Osmanlı/Türk değişiminin üzerinde durur. Ayrıca burada beş aşamalı milliyetçilik anlatımından hareket ederek devlet santralizasyonlarının kendini gösterme biçimleri ele alır. Sonra Mann'ın tarih-yazımının esas noktaları üzerinden Türk sosyal gelişiminin izlenerek ve Mann'ın teorik çerçevesindeki zaafılara ya da güçlü noktalara ışık tutarak, bir anlamda Mann'ın teorisinin Batı dışı bir toplumunda uygulanabilirliğini sınamaktadır. Son kısımda ise metodolojik tartışmalara geri dönerek, çalışmasını tarihsel sosyoloji kendisini makro sosyolojisi geleneği ile irtibatlandırır.

Günümüzde hızla artmakta olan sosyal bilim (spesifik olarak tarih ile siyaset bilimi) çalışmalarında, sistemin resmi ideolojik söyleminden uzaklaşıp, anti demokratik yönlerini ve faşist uygulamalarını ortaya koymak suretiyle rejimin otoriter bir karaktere sahip olduğu ifade edildiğinde, insanlar farklı bir yaklaşım ile karşılaştığı vahametine kapılabiliyorlar. Oysa Osmanlı-Türk tarihinde bir "Ermeni soykırımı"nın olduğunu veya Kürtlerin kitlesel boyutlarda katliamlara maruz kaldığını ifade ederek resmi söylemin dışına çıktığı öne sürülebilirse de, genel olarak bu çalışmaların farklı bir yaklaşım içerdiği söylenemez. Bu çalışmaların aksine Jacoby'nin çalışması Osmanlı/Türk modernleşmesini naif Kemalizm eleştirisinden ziyade makro-sosyoloji geleneğini izleyerek Mann'ın iktidar teorisi çerçevesinden yapan bir analizdir. Osmanlı/Türk modernleşmesini araçsallaştırarak uygulamalı bir makro-sosyoloji çalışması olan bu tez son derece özgün bir çalışmadır. Böylece bu çalışma naif bir Kemalizm eleştirisinin ötesine geçerek, makro-sosyoloji literatürüne dâhil olmuştur.

Son yıllarda sosyolojinin "gündelik hayatın sosyolojisine" indirildiğini, analizlerin gittikçe mikro düzeyde yapıldığını düşündüğümüzde, toplumsal ağları, toplumsal yapıları sosyal ve çeşitli tabakalaşmaları tamamen ihmâl eden sosyolojik çalışmalarla karşılaşıyoruz. Bu ihmâlin ya da mikro sosyolojinin fazla önem kazanmasının elbette çeşitli nedenleri var. Ama mikro sosyoloji ile de toplumsal örgütlenmeleri, çeşitli tabakalaşmaları ve iktidarın formunun kendisini açıklamanın imkânsız olduğunu düşündüğümüzde makro sosyoloji bir disiplin olarak ehemmiyetini korumaktadır. Süreklilik esasına dayanan kompleks süreçler olarak ele alınması gereken sosyal eylemlerin birbirinden kopuk bir biçimde anlaşılamayacağını ve savunan Jacoby bizi idiyografik ve nomotetik yaklaşımların bir bileşimi olarak makro sosyolojiye çağırır ve Micahel Mann'ın "*grand theory*"sini uygulamaya koyulur.

Tarihsel sosyoloji geleneği içerisinde gelen makro sosyolojik analizler karmaşık ve toplumsal süreçleri anlamlandırmak için oldukça elverişli görünüyor ama tarihsel sosyolojinin de çeşitli sıkıntılarının ve çıkmazlarının olduğunu da unutmamak gerekli. Jacoby her ne kadar “kurgulanmış normatif bir örüntüyü doğrulamak amacıyla seçilmiş olması ihtimali (s.16)”nin farkında olsa da bundan kaçışı makro sosyolojinin vereceği fazlasıyla şüphelidir. Neticede her tarih okuması retrospektif bir okumadır ve bir anlamda inşadır. Tarihten önce insan vardı ve dürtülerimize anlamını veren insani faaliyetlerdir. Motivasyonu önceleyen uyarım, uyarımı önceleyen insani eylem var. Olgular, insandan bağımsız “şey”ler midir? Bu durumda olguların değerden bağımsız olabileceğini nasıl söyleyebiliriz? Fakat elbette ki bu şerhler, Jacoby’nin çalışmasının ve emeğinin görmezden gelinabileceği anlamına gelmiyor.

Kaynaklar

Ardıç, N. (2012). İktidarın Dört Atlısı: Michael Mann ve Tarihsel Sosyoloji. *Toplum ve Bilim*, 123, 258-285.

Jacoby, T. (2010). *Sosyal İktidar ve Türk Devleti*. (çev. Devrim Evcı). Ankara: Birleşik Yayınları

Skocpol T. (2011). Tarihsel Sosyolojide Yeni Gündemler Ve Yinelenebilir Stratejiler. T. Skocpol (ed.), (çev. Ahmet Fethi), *Tarihsel Sosyoloji Bloch’tan Wallerstein’e Görüşleri ve Yöntemleri* içinde (s.355-389). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları